

Önvallomás

Bevezető

Már egy évtizede többen is noszogattak, hogy a tanulság kedvéért írjam meg az életrajzomat, s az eddigi szerény terjedelmű, szűkebben vett szépirodalmi tevékenységembe is nyújtsak betekintést. Most, miután egy amerikai egyetem szociológiai tanszéke számára (a Magyar Írószövetség fölkérésére) megírtam az eddigi élet- és munkarajzom vázlatát, valamint amióta tudatták velem, hogy a három évvel ezelőtt írt tándrá-mám inkább való könyvbe, mint színpadra (?), úgy éreztem, hogy meg kell tennem, amit hosszú éveken át halasztottam, s válogatást fogok készíteni az utóbbi húsz év irodalmi terméséből. Az így összeállt anyagból kitűnik, hogy az én szépirodalmi vállalkozásaim az életpasztalatommal és a környezetemmel való összefüggésben keletkeztek, s hogy valóságföltáró-önmegismerő érdekűek. Azért született belőlük ilyen kevés, mert én a rációközpontú tanulmányok, esszék, kritikák mellett köteleztem el magam. Azt hittem ugyanis, hogy az értékzavar korában elsősorban az eligazító szándékú kritika műfajára van szükség a Vajdaságban, s én az értekező prózában nyújthatok legtöbbet. Eközben novellaciklusok vázlatai és regények tervei gyülemlettek föl bennem... Szépirodalmi szövegeimben az ironikus és a szatirikus hangnem s e mögött a problémák megnevezése és megoldásának vágya dominál. Ebből is látszik, hogy a kelleténél gyakrabban voltam őszinte ember. A lelkiismereti érzékenység és a tárgyilagosságra törekvő tudományos ambíció miatt nem lettem tagja a JKSZ-nek, noha annak egyes elveivel mind a mai napig egyetértek. Jobban mondva egyetértének, ha ezeket az elveket nem maga a JKSZ árulta volna el teljesen és véglegesen. Nem kényszerültem Tito eszményítésére vagy idézgetésére, viszont az, amit a naplórészletem idézte félkihallgatás kapcsán mondok a titoizmusról, az nincs ellentétben a meggyőződésemmel. Meglehet, lesz-

nek olyan olvasói e könyvnek, akiket pusztán a kritikai műhely titkai iránti kíváncsiság vezérel, minthogy velem ellentétben kizárólag a szűkebb értelemben vett esztétika szemüvegén át szemléljük az irodalmat. Előre figyelmeztetem őket: mi vár rájuk. Én ugyanis annak ellenére, hogy eddigi életem során jó néhány évet foglalkoztam az irodalomesztétika kérdéseivel (is), a mi antikulturális körülményeink között egyszerre tartottam volna provinciálisnak és sznob jellegűnek, ha a fennkölt vagy a túlzottan áttételes kifejezésformát választom. Azt, amelyet több mint három évtizeddel ezelőtt az akkor viszonylag nagy port fölvert (ebben az összeállításban mellőzött) versemben, a *Feketehegyi imában* választottam.

Vallomás a pályámról Részletek

A vezetéknevemet viselő első bácsfeketehegyi ember (Vajda Mihály) az egyházi adatok szerint a tizennyolcadik században Bácskába érkező kunhegyesi telepesek egyike volt. Mind anyai, mind pedig apai ágon a kuláktól a béresig, a gazdag kereskedőtől a mesteremberig többféle társadalmi helyzetű ember létezett a családukban, csak éppen értelmiségi nem. Akkor sem, ha az általam még ismert elődeim kevés kivétellel jó tanulók voltak a hatosztályos iskolában. S ha apám, aki a két háború között béresként kezdte, lap- és könyvterjesztéssel, nagytrafik vezetésével folytatta, majd a Forum Lap- és Könyvkiadó topolyai tisztviselőjeként fejezte be pályafutását. Anélkül, hogy a két nyomatékos fölszólításnak engedve belépett volna a Kommunista Szövetségbe. Én tehát vadhajtaszként jelentkeztem konzervatív paraszti hagyományok talaján kispolgári külsőségekhez igazodó szüleim és rokonaim világában. Egyre nyugatabbra dörögtek a fegyverek, amikor 1945 telének végén (február 20-án) Feketicsen – a hajdani Bácsfeketehegyen – megpillantottam

a napvilágot. Kínlódva, hosszúkás fejjel. Apám, mielőtt bevonult volna a petőfistákhoz, hogy a valószínű fordulat után ne hurcoljanak el bennünket, meghagyta: „Nehogy svábot neveljete a fiamból!” [...]

Én mindenesetre az első szavakat svábul gagyogtam. Öreganyám miatt. Anyám ugyanis német kiejtés nélkül beszélt magyarul, s ma is őrzöm a bizonyítékát annak, hogy a helyesírása volt olyan, mint számos, a Vajdaságban egyetemet végzett magyar emberé. Később aztán, amikor apám szerencsésen hazatért a Petőfi-brigádból, magyarul eredt meg a nyelvem. Egyre inkább. Főleg azoknak a könyveknek a segítségével, amelyekkel apám bástyázott körül, s amelyekre ma is ámulattal gondolok vissza. Némelyeket fejből is fújtam, s mind a mai napig megragadtak belőlük egyes részletek az agyamban. Álmodozó és évekig beszédhibás létemre bennük és sokféle játékomban találtam menedéket. No meg apai nagyanyám gyümölcsösében. A magyar szőlőfajták közül jó néhányval (pl. a később Németh László drámájából is megismert mathiással) ott találkoztam először. A szüleim büszkéek voltak a „túlokosságomra”. Már az iskolába íratásom előtt ismertem a betűket, s hacsak nem magoltattak velünk, már az órán elsajátítottam a tudnivalókat. [...]

Hatodikos elemista koromig ott éltünk, ahol születtem: tanyán. (Ma már az aszfaltútnak és a villanynak köszönhetően nem tűnik a világ végének ez a néhány ház az Adria utcában.) Akkor nekem, gyöngye idegzetű és fizikumú lévén, nagyon távoli volt az iskola. Ennek ellenére a református vallásórákat is rendszeresen látogattam, s noha az itt elsajátított erkölcsi normák és bibliai ismeretek miatt elég sok bajom volt a(z) (ál)kommunista világban, hálásan gondolok vissza hajdani paptanítóimra. Későbbi kritikus tevékenységem erkölcsi alapjait elsősorban nekik köszönhetem. [...]

Sokféleképpen sportoltam én ahhoz, hogy valamelyik ágba sikeres lehettem volna. Noha egyke voltam, s a szüleim túlzottan féltettek, azért idejekorán megtanultam úszni. Ha városra kerül, ne valljon szégyent, mondta anyám, s én neki köszönhetően tízéves koromban jóváhagyással kezdtem csapkodni az akkor még viszonylag tiszta vizű Krivaja patakban. Hogy testalkatom dacára több stílusban mind a mai napig jól úszok, az a kulturális szokáson, a kondícióigényen túl

egzisztenciális szükségletből eredt. A kétszínűségre kényszerített szerkesztők fenntartásait, a megalkuvó politikusok kóros gerinctelenségét s a kényszerhelyzetem időnkénti traumáit az én idegeim csak fölfokozott rekreációs tevékenységgel viselhették el. Egyszer sem fordultam pszichológushoz. Topolyán a tó segített, Becskereken az uszoda, Palicson a tó helyett inkább a favágás és a faültetés, valamint a kerékpározás. A nyolcvanas évek második felében a nyarakat a tengeren (Hvar szigetén) töltöttem, a víz közelében olvasva és írva. A változatosság kedvéért öt kilométeres kocogás vagy tíz kilométeres lendületes gyaloglás sem volt ritka a programomban. A jogaelemekkel kombinált kemény talajtorna nélkül ma sem tudom elképzelni az életemet.

A távlatot kezdettől fogva észak jelentette. Az elérhető pontot Szabadka. – Ott tudnak magyarul – mondta anyám, akit a két háború közötti magyar-szerb oktatáspolitikai jócskán megkínzott (két osztályt magyarul, kettőt németül, kettőt pedig szerbül kellett végeznie), s aki azért a falubeliekhez viszonyítva szerbül is túrhetően beszélt. Szabadka mítoszához, persze, az általam már kora gyermekkoromban néhányszor megtapasztalt Palics is hozzátartozott. Úgyhogy nem véletlenül állítottam egyik szintén harmadikos barátommal szemben, hogy Szabadka nagyobb Újvidéknél. A vitát számomra kedvezőtlenül a tanítónk döntötte el államnyelvű földrajzi néven: – Novi Sad. Annak ellenére, hogy a tantárgyak között a vegytant és a fizikát szerettem legkevésbé, a szüleim a napi propaganda és Balla László hírnevének hatására a technika jövőjével annyira teletömték a fejem, hogy én 1959-ben felsőbbsségesen nem a gimnáziumba, hanem a szabadkai technikai iskola vegyészeti tagozatára iratkoztam. Dr. Bruck Mátyás, a Kosan növényvédő szer nagy hírű fölfedezőjének keze alá... Szerencsére nem tartoztam azok közé, akiket, a szerb osztály létszámát kiegészítendő, egyszerűen átvezényeltek. Így – két kiváló tanárnak, Vajda Józsefnek és Süli Izabellának köszönhetően – elsajátíthattam a legfontosabb tudnivalókat a magyar irodalomról. [...]

A szintén falumbeli Bányai János példáján felbuzdulva 1964-ben a különbözeti vizsgákat követően beiratkoztam az újvidéki Magyar Tanszékre. A viszonylag jó tanulási és anyagi lehetőségekkel élve egy ideig a feketehegyi művelődésszervezői

tevékenységemet is folytattam. Ennek eredményeként Podolszki József, a későbbi neves publicista és költő, miután búcsút vett a verbászi élelmiszeripari technikumtól, szintén a Magyar Tanszéket választotta. Mi több elhitte nekem, hogy nem szerbül kell verselnie, ahogyan azt addig tette, hanem az anyanyelvén. Ezt jellemzően Feketehegy központjában, az Orjen nagykocsmában vitattuk meg, míg rendezvényeinket a tűzoltóotthonban levő könyvtárban tartottuk. Itt is lehetett iszogatni és udvarolni, s én mindkettőből derekasán kivettem a részem. Újvidéken az Új Symposium folyóirat vonzáskörébe kerültem. A hatvanas évek második felének Jugoszláviájában az „európai tavasz” szelének közeledését érezve még lehetett hinni abban, hogy ha nem nemzetté is, de a többségiekkel egyenrangú nemzetiséggé válhat a jugoszláviai magyarság. Mint a Magyar Szó ösztöndíjasa, az Ifjúsági Tribün magyar műsorainak szerkesztője, később pedig az Új Symposium rovarszerkesztője e remény jegyében dolgoztam. Tudva azt, hogy a mi utóbb naivnak bizonyult és sokszor nagyképű, tudálékos szövegeink szellemi felüdülést jelentenek a magyarországi értelmiségnek, amelyhez többször is csak átcsempészve lehetett eljuttatni folyóiratunkat. [...]

A származásomhoz, eredeti neveltetésemhez való ragaszkodásomat egyetemista és szerkesztő koromban a *Feketehegyi ima* c. versemben is kifejeztem. Olyannyira, hogy Tolnai Ottó, a *Hol ó hol* c. költői antológia szerkesztője sokallotta a teremítő aposztrofálásait, és két „Uram”-ot kihúzott a deista alapgondolatú szövegből. [...]

A Magyar Tanszéken a „második fokozaton” (miután egy évig a dél-bánáti Székelykevény magyart és vegytant tanítottam) találtam igazán magamra. Szelei István – annak ellenére, hogy én az esztétika iránt érdeklődtem – azt ajánlotta: legyek a titkára Vlado Popin tartományi pártfunkcionáriusnak. Engem azonban nem vonzott a politikai karrier. Ezért miután magas tanulmányi átlagomért a Bölcsészeti Karon kitüntettek, 1969 őszén a Hungarológiai Intézet adjunktusa lettem. [...]

Könyvmolygubómból (Feketicsről csupán az intézeti napon, tehát hetente egyszer kellett Újvidékre utaznom) hiperkritikussággal próbáltam kiröpülni. Nemegyszer „szálemalejkumot” köszönve állítottam be az intézetbe. Később viszont pl. a közlönyünk címébe kötöttem bele. – Vannak

tudománytalan hungarológiai közlemények is? – kérdeztem. – Ha nincsenek, akkor miért kerül a fedőlapra az, hogy A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei? Miért nem elég az, hogy Hungarológiai Közlemények? – Valószínűleg a büszkeség akadályozhatta az idősebbeket abban, hogy igazat adjanak nekem, mert csupán a fölmondásomat követően változtatták meg (nyilván elfeledve, hogy ki volt az első javaslattevő) az intézmény közlönyének címét az én ajánlatom szerint. A helyzetem tehát azáltal is súlyosbodott, hogy a családommal nem Újvidéken telepedtem meg, hanem Feketehegy központjában kezdtünk építkezni, s csak a nemzeti önmegismerésben találhattam rá a visszaszorított magyarság felemelkedésének lehetőségére. Folytatni igyekeztem a már említett művelődésszervező tevékenységemet, s tőlem telhetően támogattam a szintén Magyar Tanszéket végzett feleségemnek és szülőfalum lelkes kultúrmunkásainak néprajzi-szociográfiai vállalkozását. Ennek fontos része a falu történetének megírása volt. Az üggyel kapcsolatban nemegyszer tanácskoztak Feketehegyen az elszármazott értelmiségiek, s a viták során a hatalomhoz kevésbé igazodók a monográfia megírása mellett kardoskodtak. Az aggályoskodók azonban csak átmenetileg hátráltak meg, mert hiába látogattam én el a budai Országos Levéltárba, hogy a falumbeliek Kunhegyesről való elszármazásának dokumentumait kutassam, s mentem el Tápéra a település nagymonográfiájának beszerzése végett, s hiába gyűjtögette az anyagot a legállhatatosabb feketicsi tanár, Sárközi Ferenc, a belügy rövidesen közbelépett, mondván, hogy a falu magyarjainak és telepeseinek történetét együtt kell megírni.

Minthogy azonban akkor még négy évtizede sem volt annak, hogy a montenegróiak ismerkedni kezdtek a közép-bácskai humusszal, s a monográfiában a kötelező szólamok ellenére is a magyarok kultúrfölénye domborodott volna ki, ezért a telepések a közös múltkutatót szabotálták. Amit „kint” nem lehetett, azt én „bent” próbáltam megvalósítani. A magiszteri fokozat megszerzése után a következő lépcsőfok a tudományos doktorátus volt. [...]

Nekem az volt a – mind a mai napig e tekintetben változatlan – véleményem, hogy nekünk, akik között úgyszólván mindenki paraszt-, mun-

kás- vagy kispolgári származású, nincs erkölcsi jogunk elérhetetlenségük miatt értelmetlen eszményeket állítani az emberek elé, akiket többnyire csupán a giccs befogadására készített elő az élet. A mocsárban csak a felhőkre bámulva nem igazodhatunk el.

Ezzel azonban betelt a pohár. Bori ugyanis kijelentette, hogy nem támogat többé, s hogy a disszertációt ilyen formában nem fogom tudni megírni. Ezért (s amiatt is, hogy a vajdasági magyar kultúra szempontjából olyan alapvetően fontos témákat, mint Szenteleky vagy Farkas Geiza munkássága, ő már lefoglalta, pl. a zavaros misztikájú Aszlányi Dezsőt ajánlva...) 1978 februárjában, néhány hónappal az (elsősorban Bányai Jánosnak köszönhető) újraválasztásom után fölmondtam a Hungarológiai Intézetben. A Halász-értekezésemet viszont a következő évben befejeztem, s miután a tanszéken szabálytalanul több mint két évig elfektették azt, 1981 júniusában végre lehetővé kellett tenniük a munka megvédését – ami sikerült is. Annak ellenére, hogy erről a szellemtörténeti összefüggésekben készült, magyar és világirodalmi viszonylatokat szem előtt tartó monográfiáról Juhász Géza a közönség derűlségét kiváltva megjegyezte: a dolgozat nem Halász Gáborról szól. *A harmincas évek szellemi háttere* c. fejezet valóban nem. Szelinek, Bodnár Györgynek (és az ugyancsak Budapestről érkezett József Farkasnak) nem volt komolyabb kifogása. (Ennek a munkámnak csupán a részletei jelentek meg a Hídban és az Új Symposionban, valamint a budapesti Literaturában. Egyedül a szabadkai Üzenet nem volt hajlandó részletet közölni belőle. Könyv formájában azért nem adtam közre, mert a szerkesztő, Tomán László két fejezetet össze akart vonni benne. Az egyiknek *A líra ellenforradalma* volt a címe...) A Borival való konfliktusra mélyebb okok miatt került sor. Főnököm („atyai” barátom, akinek a családjával 1969-től 1974-ig szoros kapcsolatban voltunk) ugyanis az intézetbe való fölvétele kezdetétől az én világirodalmi ambícióim támogatója volt. Ám ő – engem és a hungarológiai kutatásokat korlátozandó – azt kívánta, hogy a világirodalom kívül semmi mással ne foglalkozzak, s a magiszteri fokozat megszerzése után menjek át a tanszékre. Én ebbe átmenetileg örömmel beleegyeztem (s három évig vezettem is a vi-

lágirodalmi gyakorlatokat), utóbb azonban megdöntöttem magam. A munkahelyemen rám nehezedő nyomásnak is szerepe volt abban, hogy a Hungarológiai Intézet tervezetében jegyzett Kázmér-témát, ha nem doktori disszertációként is, de tudományos munkaként feldolgozzam. Időközben a fiatalabbaktól tartó főnökeim egymás közötti kapcsolata is megjavult, úgyhogy Bori a hetvenes évek közepén már sürgette az intézeti kutatásokat, s ezáltal késleltette a Halász-dolgozatom készítését. A Kázmér-kismonográfiám néhány évvel később a Forum kiadásában megjelent. (A munkám visszhangjával meg voltam elégedve, hiszen Újvidéken, Szabadkán, Kécskeméten, Budapesten, Pozsonyban és Münchenben kilenc kritikus mondta el a többnyire egészen pozitív véleményét róla.) Ám ezt megelőzően, még 1977-ben az anyag jelentős részét, mint az intézeti munkám eredményét, leadtam a titkárnőnknek. Az értekezletünkön a titkárnő (minden bizonnyal a főnökünk rendelkezésére) nem emlékezett rá, hogy átadtam volna neki a tanulmány fejezeteit... Az ok nyilván abban rejlett, hogy én még három évvel korábban (1974 tavaszán, a budapesti avantgárdtanácskozásunkat követően) a szakmai megbeszélésünkön elutasítottam a Bori által javasolt módszert, amely szerint Kázmér munkásságát a föl kutatott tényeket hosszadalmasan leírva kellene földolgoznom. Fölháborodva vettem el a napi politikai direktívának megfelelő, szellemtörténetnek álcázott pozitívizmust, amely szélesebb és mélyebb összefüggésekbe állító értékelés nélkül „bizonyított” volna, hogy nekünk, vajdasági magyaroknak milyen gazdagok a külön hagyományaink. (Eredetileg én javasoltam, hogy közösen írjuk meg a jugoszláviai magyarok irodalmának történetét. Csakhogy nem a Fruška Gora csúcsát tartottam mértékalapnak, mint Bori.) Hogy az újvidéki hungarológuskarriernek féljebbot mondjak, az is lényegesen befolyásolt, hogy 1977 októberében az igazgatóm jóváhagyásával a budapesti könyvtárakban egy hetet Farkas Geiza adatainak föl kutatásával töltöttem. A visszatérésem után nagy megrökönyödésemre az igazgatóm – arra hivatkozva, hogy a projektumfőnököm már lefoglalta ezt a témát – a Budapesten összegyűjtött adatok beszolgáltatására szólított föl. Később jöttem rá e szakmai féltékenység mögött rejlő szélesebb

összefüggésre. Zrenjaninban ugyanis az európai szintű Farkas helyett szintén a kótyagos Aszlányit ajánlotta számomra kutatásra a könyvtáros – néhány nap múlva az érdeklődésem után. Ám ha akkor még azt gondoltam, hogy az általam javasolt Farkas Geiza-napot csupán annak fölvázolt tartalma miatt utasítja el a belügy, egy évtizeddel később, a B. Szabó György-napok megalakulása egyértelművé tette számomra, hogy a polgári magatartással szembeni előítéletekről van szó. B. Szabó György, a rendkívül sokoldalú, tervhalmozó, kiváló tanárember, mivel kedvezőtlen időben élt, nem hagyhatott maga mögött olyan szívfonalas opust, mint amilyen a káprázatosan művelt, jó körülmények között dolgozó Farkas Geizáé volt. Ennek dacára az utóbbit Bori Imre is elhallgatta a hetvenes évek második felétől, holott néhány évvel korábban – Szenteleky és Herceg nyomán – az autonóm vajdasági magyar kultúrhagyományok csúcsán látta azt. Az újvidéki tudományos fellegrárból a topolyai középiskolába való önkéntes „alászállásomnak” még egy, a Farkas Geiza-adatok beszolgáltatására vonatkozó fölszólítást egy-két hónappal megelőző, még dermesztőbben súlyos oka volt. 1977 nyarán az igazgatóm a titkárnőnk jelenlétében méltatlankodva kijelentette, hogy a Szentelekyt kutató projektumvezetőnk nem számolt el az általa fölvett (félfizetésnyi) pénzösszeggel, tehát nem kutatott. Mikor én erre nyíltan visszaélésről, sikkasztásról kezdtem beszélni, s Bori, ezt meghallván, indulatosan felelősségre vonta Szelit, az utóbbi riadtan kirakatvizsgálatot végző ellenőrző bizottságot állíttatott össze, miután én az intézeti értekezleten nem voltam hajlandó visszavonni azt, amit tőle hallottam; vagyis képtelen voltam azt hazudni, hogy ártatlan főnökeimet rossz hírbe hoztam. Emiatt fegyelmi eljárást indítottak ellenem. Naiv voltam még: világok dőltek össze bennem, rögeszmésen igazmondóban... A kocsimmal Újvidékről hazafelé tartván a szabadkai Balázs-Piri Aladár hajdani tanárom, akkori kollégám velem jött Topolyáig. – Magának igaza van, Gábor, de ne így mondja! – tanácsolta. Nem alaptalanul, mert a számomra hihetetlennek tűnő provokációkra úgy reagáltam, mint akit hátulról gombostűvel szúrnak meg. Később Pastyik László kollégám keresett föl Topolyán, az akkor készülőtő melletti lakásunkban. Miközben a teraszról a

munkálatokat figyeltük, ezt mondta: – Mindenki tisztában volt vele, hogy igazat beszélsz, de senki sem mert szólani. Hogy 1969-ben miért nem engedélyezték számomra a budapesti továbbképzést, akkor világosodott meg előttem, amikor Pató Imrét fölvettük a Hungarológiai Intézetbe, s a Magyar Tanszék munkatársaival közösen arról tanácskoztunk, hogy hol kellene folytatnia a szó-tártani tanulmányait: Hadrovicséknál, Budapesten vagy a „szerb Athénban” (Újvidéken). A mintegy harminc ember között én voltam az egyetlen, aki kijelentette, hogy szakmailag Pató többet kaphat Budapesten, mint Újvidéken. Ezzel szemben Bori – a napi politika érdekeinek megfelelően – új munkatársunk Újvidéken maradását javasolta, s neki adtak igazat, a mi „önigazgatásunk” elvére: a vajdasági magyar nyelv és szakszókincs viszonylagos függetlenségére hivatkozva. [...]

A Borival való konfliktusomban nem a hatalomvágy ösztönzött. Ezt azzal bizonyíthatom, hogy amikor főnököm a hetvenes évek közepén az egyik értekezletünkön bejelentette, hogy lemond a tervezetvezetői szerepéről, akkor én a kínos csöndet az ő maradására vonatkozó javaslattal szakítottam meg. Igaz, később annak a Kafka-novellahősnek a szerepében éreztem magam, aki előtt tárva-nyitva a kapu, s ő az élehetetlensége miatt kívül marad...

A szellemi szabadságomat másutt valósíthatam meg. 1974-ben ugyanis érvénybe lépett a viszonylagos tartományi függetlenséget biztosító alkotmány, s engem nem tekintettek oly mértékben ellenzékinek, hogy ne lehettem volna 1977 januárjától öt éven át (amikor Végel László, majd Vukovics Géza szerkesztette a Kilátót) a Magyar Szó heti kritikusa. E Bánya János munkáját fölváltó tevékenységem kezdetben inkább csak abban tért el szellemi elődeim módszertanától, hogy én hosszabb időn át és iskolai keretek között, a kultúrpolitikai divatoktól függetlenebbül sajátíthattam el mindazt, amibe ők tudomány- és iskolaszervező munkájuk során, politikai szerepet is vállalva, félig-meddig autodidaktaként jöttek bele. S a későbbiekben is a helyzetem miatt jóval több időm volt a tudomány művelésére, mint nekik, akik többnyire közéleti funkciókat is kényszerültek vállalni. Ám éppen emiatt voltak fenntartásaik az én tudományos, illetve kritikus gyakorlatomat illetően. Hogy a Magyar Szóban

hetente ne jelentethessek meg nekik többnyire nem tetsző cikkeket, először az intézetbeli munkanormámat akarták fölemelni, nagyobb mennyiségű írott szöveget követelve. [...]

A mindenki által többé-kevésbé érzékelhető valósághoz való visszatérést a hetvenes évek végén a társadalmi ellentmondások kiéleződése mellett a magyarság ellenőrzöttségének változatlansága, kivándorlásának, számbeli csökkenésének felismerése tette elkerülhetetlenné. Ez egyrészt az irodalom és a humántudomány hatóság általi elefántcsonttoronyba küldésével, az álavantgard (posztmodern) intézményes támogatásával, másrészt a nyomor föltárásának dokumentumaival, az elvek és a gyakorlat között tágongó szakadék érzékeltetésével, az államnacionalizmus rejtett emberellenessége tényeinek kimutatásával járt együtt. Én a plebejus színezetű polgári humanizmus szellemében gyakoroltam – munkám tárgyánál s a meggyőződésemenél fogva csupán közvetve ellenzéki – kritikámat. Ha nem Belgrádban magisztrálok, aligha tűrtek volna meg, hiszen a marxizmusban csupán azt tartottam (és tartom ma is) értéknek, ami benne és a kereszténységben közös. Nincs szebb utópia a kommunizmusnál, ám az eddig alkalmazott módszerei többnyire iszonyatosak. [...]

Viszont annak ellenére is rendszeresen újraválasztottak a Hungarológiai Intézetben, hogy megismételt hívásra sem voltam hajlandó belépni a Kommunista Szövetségbe. Legfeljebb provokáltak, mint olyan embert, akinek lendületét nem lehet visszafogni az évről évre változó „önigazgatási” szabályzatok gyártásával, s aki eszerint nem hajlandó beépülni az újvidéki magyar csúcserőtelmiségi struktúrába. Ennek később az lett a következménye, hogy az emberek által készített irodalomtörténeti összefoglalókban és lexikonokban félrevezető információkat is közölte(tte)k rólam. Hogy nem elsősorban bennem volt a hiba, azt a többi között az is tanúsítja, hogy míg én önként jöttem el tőlük, addig a nyolcvanas években néhány embert (köztük az első között alkalmazott Pastyik Lászlót és a távozásom után fölvetett Hornyik Miklóst) ők távolították el. A Magyar Szó szombati rovatában, a Kilátóban kifejtett kritikusi munkám egyre inkább a nálunk megcsontosodni kezdő tekintélytisztelet és az alkotási sémák ellen irányult. Ha elődöm inkább csak a saját

érdeklődésének megfelelő könyveket méltatta, az én „kemény” fejem anélkül, hogy törődött volna ellenségeim növekedő számával, minden Forum-könyvről őszinte és független véleményt igyekezett formálni. [...]

Urbán Jánosnak, a kommunista funkcionáriusnak a népfelszabadítói emlékeit fölelevenítő könyvéről *Hátrálva előre* címen írtam. Bogdánfi Sándornak az ugyancsak gyöngye könyvét viszont pusztán azért nem harangozhattam be *Travesztíák és malackodások* címen, mert a szerkesztő, a „bajkeverő”-től tartva a második kifejezést „paródiák”-ra enyhítette. De nem csupán a politika kilógó lólábát vettem célba, hanem a konfekciós avantgárdot, a költői szélhámossgot, vagyis a modern giccset is. A korszerű világirodalom ismertetése mellett tehát az én kritériumom szerint igyekeztem bemutatni a legújabb magyar, vajdasági magyar és jugoszláv könyvtermést. Irodalompolitikai és részben írói körökben egyre népszerűtlenebb lettem, mivel – s ezt főleg Borinak a Krleža-könyve kapcsán 1977-ben folytatott vitám tanúsítja – engem elsősorban a mű érdekelt, s ennek általam látott jelentősége szerint tiszteltem a mögötte álló alkotót. Igaz, e vitacikkeim hangneme túlfűtött, gondolatvezetése viszont helyenként egyoldalú volt. A viszontválaszommal kapcsolatban Végel fölhívta a figyelmem: ha ezt leközlí, legalább húsz évig eltemettem magam. – Nem érdekel – feleltem. Azt persze jól tettem, hogy nem voltam hajlandó elismerni a külön vajdasági mércét, s ahelyett, hogy a tartomány viszonylagos autonómiájának kultúrpolitikai szellemében gondolkodtam volna, az egyetemes magyar kultúra egysége lebegett lelki szemem előtt. Ennek érdekében hiába volt alkalmam korábban a legkorszerűbb, a művészet témáját, tartalmát csak harmadsorban emlegető módszer-tani törekvéseket tanulmányozni, éreztem, hogy a mi körülményeink között e szempontok átvétele takargatástudományhoz, kulturális degenerálódásunk taktikus elleplezéséhez vezet.

Ezért, szándékom szerint mindig szem előtt tartva a formát mint a művészet lényegét, az alkotói üzenet megfejtését is fontos feladatnak tartottam. Az öncélú tudományt azok művelődési alibijének, lélektani túlkompensációjának éreztem, akik a pártpolitika közvetítői voltak a kultúrában. Akkor is, ha belőlem sem hiányzott teljességgel az írástudó szakmai nagyképűsége.

Annak ellenére, hogy az én szülőfalumban a magyar lakossággal szembeni kegyetlenkedés jóval kisebb mértékű volt, mint másutt, s hogy nekem a hetvenes évek második felében a készülő Topolyai-tó partján a feleségem által szerzett tanári lakásban az anyagiakat illetően jó dolgom volt – mindinkább csak a valóságot föltáró irodalomnak, az adott életet értékelő alkotói magatartásnak lettem a híve és pártfogója. Vagyis a tudományos fellegvárból leereszkedve boldogan nyújtottam át a Híd-díjat Herceg Jánosnak és Varga Zoltánnak, s nem rajtam múlt, hogy Dudás Károly a *Szabadó* c. kiváló riportkönyvéért nem részesülhetett a jugoszláviai magyaroknak ebben a legjelentősebb irodalmi kitüntetésében. [...]

V. G. írásait nem kell lektorálni – mondta a Magyar Szó egyik legjobb nyelveművelője. Annyiban nem alaptalanul, hogy a szövegeimet szintén magyar szakos feleségem gépelte át. Ahogyan azonban teltek az évek, egyre inkább rájöttem: a kritikus sorozatgyártásnak is megvoltak az akkor érzékelhetetlen hibái. Nem csupán az olykor elhamarkodott ítéletekre gondolok, s nem is csak arra, hogy többször élesebben kellett volna fogalmaznom (mi tagadás: a nyolcvanas években némely esetben az országból való kiutasításomtól tartva lapítottam is, mintha nem tudtam volna túrhetően németül – sőt valamennyire angolul és franciául is –, s nem lett volna jómódú rokonom és barátom Nyugat-Németországban), hanem a pontosabb, világosabb kritikus nyelv helyenkénti hiányára is. Legfeljebb másoknak az enyémenél nagyobb hibáival takarózhatom. Azzal, hogy 1984-ben, amikor Fekete J. József a Hídban (s általában a vajdasági kultúrpolitikában) mindinkább egyeduralomra jutott esztétizálás normáinak megfelelően, tehát a kötelességét teljesítve, de eléggé tájékozatlanul dorongoló bírálattal illette *Források és partok* c. írásgyűjteményemet, akkor válaszként a klikkesedésre, kultúránk kirakatjellegére, „kritikusom” nyelvi-stilisztikai vétségeinek pontokba foglalásával igyekeztem fölhívni a figyelmet. Hasonló feladat előtt álltam, amikor Danko Grlíćnek és Sveta Lukićnak a Thomka Beáta által fordított tanulmányköteteit mutattam be a Magyar Szó olvasóinak. A fordításokban nem volt ritka a pongyolaság és a tudálékosság, s úgy éreztem, szóvá kellett tennem a vétségeket. De hogyan? Hiszen a Magyar Tanszék te-

kintélyes tanárának („komaasszonyomnak”) a fércmunkájáról volt szó, akinek a poétikáját korábban Szajbély Mihály velem szemben tartotta fontosnak megtámogatni a Mozgó Világban. Óvatosan, él nélkül kell bírálnom, hogy ne legyen hangsúlyos: ki felelős a magyartalanságokért – így beszéltük meg a szerkesztővel. Mentésemre szolgál, hogy akkor (1982 januárjától) már ritkábban engedték be írásaimat a Magyar Szó hasábjaira. Ennek ellenére (a provokációktól eltekintve) a belügy sohasem gyakorolt rám közvetlen nyomást. Egyszerűen megfigyelt, lehallgatta a telefonomat, de nem idézett be, nem vont felelősségre. (Legfeljebb 1982 őszén az expresszvonaton, amikor Zágrábtól Stuttgarton át – velünk együtt háromszor is átszállva – egészen Kirchheimig elkísértek, hogy meggyőződjenek: igazat mondok-e.) Ehelyett a megbízható káderei által elállta az érvényesülésem útját. Főleg a topolyai pedagógusmunkámat kísérte árgus szemekkel. Amikor – az újvidéki fölmondásomat követően – két évig kulturológiai tárgyakat tanítottam a középiskolában. Nagy többségében feminin környezetben. Éppen akkor, amikor a férfiember az „életútjának felénél” tart, s a tetejében egy láncsapattal a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén, Becsén és az irodalmi esteken Újvidékig és Budapestig elhallatszó sikereket arat. Sohasem volt több irigység, mint akkor. [...]

Ennek a kritikus időszakomnak főleg annak határozott kimondása volt az értéke, hogy az intézményesen támogatott (ál)avantgárd (amelyet egyre inkább posztmodernnek nevezünk) miatt csökken az olvasóink száma. Vezető íróink (Brasnyó, Tolnai) is beálltak a sorozatgyártók sorába, cinikus semmitmondásuk bogozgatása nem éri meg a befektetett időt. Egyébként mindennél többet mond a válságukról az a tény, hogy abban az időben egyetlen tanulmányt sem írtak róluk kritikus nemzedéktársaik. Én igen. Erősen fenntartásosakat. Bori Imrének viszont szóbelileg igyekeztem fölhívni a figyelmét az Alkotók Gyűlésén arra, hogy a budapesti könyvtárak használata nélkül már nem alkothat jelentőset irodalomtudományunk, minthogy a magyarországi liberalizációnak köszönhetően a fontos nagyotmondásaink konjunktúrájának vége; citatamániánk és szövegátmeséléseink kultúrájának is befellegzett, rá kell térnünk a tanulmányírás európai útjaira. [...]

A válaszfal az élet és az irodalom között egyre vastagodik, méghozzá mesterségesen, gyarló emberi érdekeknek megfelelően, az olvasót elidegenítő módon – állítottam a Kanizsai Író-tábor tanácskozásán 1982 őszén. Ezt követően kezdte biztatni Bányai János a *Ketrecbál* c. kiemelkedő fontosságú regényébe kezdő Dudás Károlyt, hogy azután, a mű megszületését követően, cenzorként is közbelépjen. S ezután nem hívtak meg engem majdnem másfél évtizedig a Kanizsai Író-táborba. Nem csoda, hiszen a Képes Ifjúságban sorozatban megjelent kisesz-
széim már a címeikben rendkívül provokatívak voltak: *Amikor még avantgárd volt az avantgárd*, *Eretnek-égetés?*, *Cinizmusok gondolkodnak*, *Az epigonizmusról*, *A giccsemler konjunktúrája*. S a Dolgozók irodalmunk helyzetével kapcsolatos ankétjára íródott válasznak is hasonló a címe: *Álirodalmi termékek virágzása*. Túl konkrét volt ez a kritikus kimutatások fedezetével született sommázás ahhoz, hogy ne sértettem volna ismét végig a Forum Könyvkiadó, valamint a lapok és folyóiratok öntelt vagy cinikus, netalán csak gépies szerkesztőit. Ilyen szövegek írogatása közben (a karrierizmus kórjáról mondottakat nem közölték), a valószínű választ sejtve, a bürokrata pofátlanság határait tanulmányozva pályáztam meg jó néhány munkahelyet, köztük vezető állást (pl. a Forum Könyvkiadó és az Új Symposion főszerkesztői munkahelyét) is. A elszigeteltség élménye még inkább arra ösztönzött, hogy vitákat provokálva szóvá tegyem irodalmunk és kultúránk álliberális irányítottságát. Szánalmasan egyedül maradtam. Amiről már 1981-ben Hornyik Miklósnak a tévé részére készített műsorában a folyóiratainkról szólva is beszéltem. A magánéleti vonatkozástól eltekintve az Újvidékről való másodszori távozásom végső indoka az volt, hogy a fiatal symposionisták is ellenem fordultak. Pedig csak azt írtam róluk, hogy nincs hiteles valóságélményük, mert képtelenek kilépni a már beépült közvetlen irodalmi elődeik és a konformista politikusok árnyékából. Utóbb, mikor már ráeszméltek, hogy manipulálják őket, s emiatt meg kell vívniuk (végül tragikusan végződött) szellemi harcukat, s tudomásul vették, hogy értük haragszom, nem ellenük, változtattak magatartásukon, s elnézést is kértek tőlem. Csakhogy én már Nagybecskerekén éltem, fé-

lig-meddig önkéntes száműzetésben a második feleségemnél. (Mellesleg: a költözködésem előtti napokban, amikor huzamosabban kellett telefonálnom, s így öntudatlanul is sokat foglalkoztat-
tam a lehallgatókat, két, számomra addig csupán látásból ismert nő állított elem: egy újvidéki és egy szabadkai... Nem álltam kötélnek, noha éreztem, hogy az elvtársaknak legkevesbé az én Becskerekre való költözködésem felel meg.) A nyolcvanas években kisebb mértékben tartottak igényt az írásaimra Újvidéken, mint Szabadkán. Ám itt is rövidesen az Üzenetre korlátozódott a megjelenési lehetőségem, mert a 7 Nap irodalmi rovarszerkesztőjének (Csordás Mihálynak) kritikai kéziratát könyvben való megjelenésre alkalmatlannak találván nem küldtem több kéziratot ennek az akkor népszerű hetilapunknak. Nekem persze jobban fájt, mint a szerkesztőnek, hogy fércművét kiadhatatlannak minősítettem, de számomra az egészséges önbecslés a 7 Napban való rendszeres megjelenésemmel is fontosabb volt. Azzal vigasztalódhattam, hogy alig volt olyan írásom, amelyet Dévavári Zoltán ne közölt volna az ugyancsak szabadkai Üzenetben. Másodközlésben kibővítve is a lehető legmagasabb tiszteletdíjért. A nyolcvanas évektől novellákat is írtam, ezeket főleg a Magyar Szó közölte. Nagybecskerekéről a Majtényi Mihály novellapályázaton is részt vettem – több szöveggel. A Bányai János felügyelete alatt működő zsűri a kisebbségi élményt kifejező novellákat nem ajánlotta közlésre. Pedig hol voltam én a nemzeti elfogultságtól?! Egy empátiás kozmopolita is lehetett volna a diszkriminált írók szerzője. Elszörnyedtem, undorodtam. (Azóta nem szánok időt a szépprózáírásra, pedig úgy érzem: novellaciklusok, regények feszítik a tarsolyomat. Egy szatirikus drámát írtam 1998-ban *Titoan Kámen, avagy a gerinctelenek* címmel, a háború utáni magyar sorsot, a degenerálódás okait és formáit modellálva a szereplőkben. (Színházaink természetesen inkább továbbra is külföldről importálnak darabokat, csak hogy egy ilyen fundamentális kisebbségi önkritikát ne kelljen színre vinni.) Mivel a Bánság a vajdasági magyarság beolvasztásának stratégiai pontja volt, ezért a belügy nem nézte jó szemmel ott-tartózkodásomat. [...]

Egyik bennfentes újvidéki komparatista ismerősöm (Dávid András) közölte velem, hogy a

belügy dossziéja szerint „V. G. nagy erővel (sic!) rossz irányba vezeti a bánáti magyarokat”. A már tudottak ellenére is meglepett ez az információ, mert addig nem volt tudomásom róla, hogy én „vezetek”. Hacsak olyképpen nem, hogy némelyik, becsei vetélkedőn jól szerepelt diáknak (telefonon) azt tanácsoltam: iratkozzon be a Magyar Tanszékre. Vagy amikor beadvánnyal fordultam a becskerekai Petőfi Sándor Művelődési Egyesülethez, hogy létesítsünk hagyományápoló, értéktudatosító vitatibünt (Zrenjaninban!, ahol a környezet és a magyar kultúremlékek pusztítása „példásan” előrehaladott állapotban volt, s ahol a Béga régi medre melletti séta néhány perc alatt mazochista vergődéssé zülhetett az iszonyattól). Egyébként Vicei Károly zentai íróársamat be is börtönözték ehhez hasonló kísérletéért. A Farkas Geiza-napok megalapítására vonatkozó javaslatomat elutasították, mire én az ezzel kapcsolatos naplójegyzeteimet eljuttattam az újvidéki és a szabadkai szerkesztőségekbe. Senki sem merte közölni őket. [...]

Második feleségem, aki egy ideig gépelte a szövegeimet, matematikus lévén megtanított a szövegszerkesztésre, s én 1987-től Amigával dolgozhattam. Továbbra is penzumírásokkal árasztottam el az Újvidéki Rádió irodalmi mellékleteit, de tanulmányokat is írogatva Kafkáról, Camusról, Hesséről, Csáthról, Kosztolányiról, Papp Dánielről, Gozsdu Elekről és Szentelekyről, akiknek a munkásságát a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban is többször hetekig tanulmányoztam – a saját költségemen, mert ekkor már a Forum sem akart támogatni mint tudóst, s a tartományi tudományfejlesztő intézmény is elutasított. Igaz, a Híd (az 1984-ben Bori által szerkesztett is) igényt tartott ezekre a többnyire vitalista szempontú, téma- és motívumközpontú vizsgálódásokra. A kritikáimra viszont – főleg Geroldnak köszönhetően – nem. Ugyanakkor annál fontosabb volt számomra, hogy Czine Mihály és Pomogáts Béla Budapesten, Gáll Ernő Kolozsváron, Ilia Mihály Szegeden és Tüskés Tibor Pécsen érdeklődést tanúsított a munkám iránt. Miután a magyar irodalomtudomány újvidéki fellegvárából eljöttem, nagy öröömre szolgált, hogy a budapesti Literatura közölte a Kassák-tanulmányomat és a Halász Gábor-értekezésem részletének is helyet adott. A szlovének érdeklődése is jólesett: az ő

fölkérésükre terjedelmes tanulmányban tekintetem át a jugoszláviai magyar gyermekirodalom műveit a kezdetektől. Ahhoz, hogy a két gyermekről gondoskodhassak (a gyermektartás nem volt magas, de ez engem nem nyugtatott meg), és hogy a több ezer kötetes könyvtáramban maradhassak, a csökkenő tiszteletdíjakat 1985-től 1988-ig feketézéssel igyekeztem pótolni. Édeséggel felpakolt tanárnőket szállítottam évente ötször-hatszor Romániába, Temesvár, Déva, Arad és Nagyszentmiklós piacaira. Ez a kemény munka egyszerre legfeljebb két napig tartott, s élménydús volt. Az esett nehezemre, hogy azokat is másfelé vezették az érdekek, akiket joggal tarthattam barátaimnak. [...]

Zrenjanin belügyeseinek ellenszenvét főleg azal fokozhattam, hogy amikor a nyolcvanas évek közepén (ötödmagammal!) el akartak helyezni, nem reagáltam az idézésükre. Az kevés lehetett nekik, hogy 1983-ban viszonylag jó zsoldért – nem merve elutasítani a katonaságtól érkező föl-szólítást – a tartalékosok századostanfolyamát is elvégeztem Szarajevóban. Igaz, megbízhatatlan lévén, beosztást (hála istennek!) nem kaptam, tehát kapitánnyá sem léptethettek elő. (Ez később a polgárháború idején vált időszerűvé, ám én ekkor már, kockáztatva, hogy nem fogom megkapni a számomra egzisztenciális fontosságú útlevelet, ellenálltam. Hiába kerestek tehát öt ízben is a lakásomon. Nem akartam a testvérgyilkosok bűntársa lenni.) Ezek után nem volt más választásom, mint hogy távozzam a Bánság fővárosából. [...]

Egy ideig haboztam, hogy Budapestre menjek-e, vagy Szabadkára. Több mint egy évig (1990 őszétől) a jugoszláv–magyar művelődési csereakciónak köszönhetően (s annak, hogy a jugoszláv belügy a háború előtt szabadulni igyekezett a magamfajta gyanús értelmiségiektől) Budapesten (a Stefánián) volt lakásom. Ebben az időben a Soros Alapítvány Farkas Geiza munkásságát fölölő tervem alapján („pályadíj” címén) egy évig tekintélyes összeggel támogatott, s így befejezhettem a délvidéki magyar irodalomról utóbb készült összefoglalóm alapozását. Annak ellenére, hogy nekem nem lettek volna különösebb anyagi gondjaim Budapesten, még a nyolcvanas évek végén Szabadka mellett döntöttem, és Palicsra vásároltam villát gyümölcsös-sel. Kezdetben, a VMDK térhódításának

idején azt hittem, közegemre találtam, s belevettem magam a művelődésszervezésbe. Akkor még nem sejtettem, hogy átvedlett politikusainknak könnyen mozgatható emberek kellene, s a saját fejük szerint gondolkodókat legszívesebben áttessékelnék a határon. Én ennek ellenére sem áskálódtam, s nyílt, konstruktív, érvelő, értékorientált kritikára törekedve elleneztem a pártviszállyokat. Ennek dacára a belügy Palicson is szem előtt tartott. Egyik szomszédom, akinek mint jó szakembernek kényszerből kellett a rendőrség érdekeinek megfelelően elhelyezkednie, lelkiismeret-furdalásból bevallotta, hogy feladatként kapta az én megfigyelésemet. Arról kellett neki jelentést tennie, hogy kik szoktak ellátogatni hozzám. Az írásaimnak ekkor is nagyobb keletje volt Magyarországon, mint a Vajdaságban. A kilencvenes évek elején az újvidéki Híd folyóirat szemlélete változatlanul idegen volt számomra, a szabadkai Üzenetet pedig megszüntette a városi önkormányzat. A zsrnálkritikáim egy ideig még megjelenhettek a 7 Napban, viszont a Magyar Szó legfeljebb a problémákat elkenő írásokat lett volna hajlandó tőlem közölni. Ezért én – a megélhetésemet is szem előtt tartva – magyarországi folyóiratokban (Kortárs, Magyar Napló, Hítel, Világszövetség, Magyar Fórum, Szivárvány, Életünk, Forrás, Alföld, Tiszatáj) jelentettem meg számos terjedelmesebb kritikámat. A Tokaji Író-tábornak 1992-től 1998-ig a törzsvendége voltam, úgyhogy a kultúránkról és irodalmunkról tartott beszámolóim, hozzászólásaim rendszeresen napvilágot láttak az évkönyvekben. Mégis: amibe Nagybecskereken belebuktam, az Szabadkán látszólag sikerült. 1991-ben – a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság keretében – megalapítottam a Szabad Líceumot. Ennek mind a mai napig vitatibün jellege (is) van, mivel a szerintem lelki beteg magyarság gyógyulásának fontos feltétele a nyilvánosság előtti, nyílt eszmecsere. Az emberek megszólaltatása könyvek, írók és létfontosságú művelődési gondok kapcsán. Az előző évtizedek ideológiai dresszúrája és a polgárháború azonban megtette a magáét: ha érzékenyebb, veszélyesebb témát taglaltunk, a pedagógusok és a diákok közül alig jelent meg valaki ezeken a kéthetenként tartott rendezvényeken. A rettegéshez és a nélkülözéshez egyre inkább új lelki teher társult: a VMDK-ban önző pártpoliti-

kai érdekek gyöngítették a magyarság önvédelmi akcióképességét, a médiában rendre személyeskedő vádak jelentek meg, lejáratva az addigi tekintélyeket, lehűtve a reménykedők lelkesedését. Így aztán, annak ellenére, hogy az önkormányzat később anyagilag támogatta a Szabad Líceumot, a politika lényegében nem adott az itt megnyilatkozó értelmiség szavára. Mert követelésünkre az Üzenet folyóirat újraindult ugyan, de a magyarországi és vajdasági visszarendeződés eredményeként, az oligarchia érdekeinek megfelelően, ismét elhallgatta a kultúra vitális kérdéseit. A magyar színház is ismét működni kezdett, ám a repertoárjában alig szerepeltek a vajdasági magyarság lélekállapotának és valóságos igényeinek megfelelő, komplex kisugárzású darabok. A tanítóképzés az évekig tartó huzavona után visszatért ugyan Szabadkára, de – ahelyett, hogy magyarországi tanárokat is alkalmaztak volna – az elidegenítés változatlan szellemében főleg azok okítják a leendő tanítókat, akik akadályozták ennek a kulcsfontosságú intézménynek a Szabadkára való visszakerülését. A magyarországi tankönyvek behozatalát sem tartják kellő nyomatékkal napirenden. S a nyári Kosztolányi Dezső Irodalmi Táborban a nagy érdeklődés dacára a nyolc nap kevés ahhoz, hogy a fiatalok nemzeti kultúrájukban találhassák meg önmagukat. S a tetejében 1999 óta a szabadkai városi önkormányzat a háború okozta anyagi nyomorra hivatkozva nem támogatja többé ezt a rendezvényt. Emellett a Szabadkai Városi Könyvtár (ahol végül művelődésszervezőként és kutatóként 1996-ban munkaviszonyba léptem) anyagiak hiányában és a behozatali engedélyt nélkülözve nem vásárolhat magyarországi könyveket. Hiába próbálkoztam személyesen az alapítványoktól kapott könyvek áthozásával, néhány eredményes út után a szállítmánnyal együtt visszaküldtek a szerb vámósok. Az elmondottak alapján világos, hogy én nem voltam s nem is vagyok „Szabadka-párti” – Újvidék ellenében. Ahelyett, hogy a hibáiból erényt fabrikáló lokálpatriotizmus híve lennék, egy virtuális szabadkai iságnak és Tisza-partiságnak voltam és vagyok a híve. Jugoszláviában ugyanis mindenekelőtt Szabadkán és Zentán lenne megalapozható a vidékünkön élő magyarság kulturális és egzisztenciális önvédelme. [...]

A vajdasági irodalomtudomány szemlélete – sajnálatosan – alig változott. Pedig kultúránk gennyzacskójának közepébe metszettem bele, amikor 1992-ben *A muszáj-Herkules* címen tanulmányokat írtam a jugoszláviai magyar irodalom két világháború közötti kulcsfigurájáról, az addig homályban hagyott Szenteleky Kornélról. Dokumentumok alapján vitatkozva e pályával kapcsolatos előítéletekkel. A kommunista érában elefántcsonttoronyba zárkózott vajdasági irodalomkritika annak az irodalomtörténeti összefoglalómnak sem örült jobban, amelyet, kritikus munkásságomat összegezve, *Magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig* címen a budapesti Bereményi Könyvkiadó fölkérésére írtam – 1993-ban. S a vajdasági költők műveiről főleg a kilencvenes években készült, utóbb *Lefojtottság* címen kiadott bírálataim is többnyire ellenérzést váltottak ki a körülmények által nyomorgatott, megalkuvó kultúrfelelősökben. E sorok írása közben jut tudomásomra, hogy Bori Imre jugoszláviai magyar irodalomtörténetének legújabb kiadásában teret szentel e könyveim ismertetésének, annak ellenére, hogy alapkonceptióm az övével ellentétes. Könnyen szerezhethet érvényt a pluralizmus elvének, hiszen a vajdasági magyarság elidegenedésének folyamata visszafordíthatatlannak látszik. Az újvidéki központú csúcsértelmiség inkább cinikusan mellébeszél, mint hogy az egyedül célszerű kulturális radikalizmus útjára lépne. Alig akad valaki, aki kellő felelősséggel viszonyulna a vajdasági magyarság pusztulási folyamata lassításának kérdéséhez. Az 1998-as magyarországi kormányváltás s annak eddigi eredményei mindenesetre reményt keltenek, hogy agóniánk a jövőben kevésbé lesz fájdalmas. Ha még sokáig a pénz lesz is a legfőbb érték a drasztikusan lecsökkentett életterű ifjúság számára. Nem függetlenül attól, amit Bori Imre úgy fogalmazott meg, hogy nincs egységes magyar irodalom, ha nem ugyanaz a pénznem csörög a magyarok zsebében... Ha arra gondolok, hogy kik és miért tisztelnek engem (noha ezt szavakkal vagy tettekkel nem mindig tudják kinyilvánítani), akkor sikeres embernek érzem magam. Pedig ma csupán egyetlen megjelenési helyem van a Vajdaságban: a Szabad Hét Nap. [...]

Jó közérzetemnek a tiszta lelkiismeretemen túl az az oka, hogy nagyszerű érzés abban a tudatban élni: önerőmből, klikkektől és politikai pártoktól füg-

getlenül lettem viszonylag ismert és elismert íróvá, esszéistává. Nem vagyok senkinek a lekötelezettje, senkiről sem írok viszontszolgálatra számítva. Büszke vagyok rá, hogy az általam méltatott írók között jóval több a barátom, mint a politikusok táborában. Ez az attitűd nem sok hivatalos elismeréshez juttat, de minthogy tisztában vagyok vele, leginkább mi a föltétele a díjszerzéseknél, szívesebben maradok inkább továbbra is a garabonciás, a „kultúrfelegyerek” hírében. Tudva, hogy a „durvaságom”-nak inkább a tapintat, mint a keménység a problémája. Nem csupán határon innen, hanem azon túl is. A magyar kritikának ugyanis, főleg a lehetséges posztkommunista restauráció miatt, nincs szellemkölcsei gerince. Hiánycikk a műélmény kendőzetlenül őszinte, a tudományos kategóriákat csupán segédeszközként használó bevallása. S még kevesebb a kritikusnak nem tetsző művek előítéletektől független, körültekintően argumentáló elemzése. A mindenkivel jóban levés, a mindent egybeölelés attitűdje ma a betűkultúra eszeveszett utóburjánzása idején legalább annyira káros, mint a klikkérdék szerint vagy ízléscsúszás miatt kegyetlenül megsemmisítő kritika. Ma a művet létrehozó s a benne megtestesülő értéktelenségek tudatosítására is óriási szükség van. *Visszaidegenedés* című válogatott polémiaimat tartalmazó kötetem a Püski Kiadónál jelent meg 2000-ben. Nem tudom, vajon ez is úgy jár-e, mint *A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig* c. többnyire radikális ártértékeléseket tartalmazó irodalomtörténeti összefoglalóm, amelyet főleg a Hídban támadtak fergeteges és a folyóirat történetében nem látott terjedelemben. [...]

Irodalmunk sokszor a nagyvilágban eltévedve a teljességről mondott le, amikor nem örömeink és fájdalmaink totalitásában jelenítette meg életünket: érzelmeinket, gondolatainkat, lefojtottságainkat, látomásainkat, óvatosan fölismeret erőnyeinket és rosszul magyarázott hibáinkat. Az ábrázolásbeli szűkösség évtizedeken át lényegesen hozzájárult a társadalmi tudat csonkaságának fokozásához, az iskolai nevelés és tanítás okozta degenerációhoz, aminek következményeként csupán politikai változás kellett az exodushoz. Engem (naivan) jó értelemben vett karrieristának neveltek. Apám, akit ma, 85 éves korában is – groteszk módon – a munkaneurózis gyötör, az egészséges becsvágyat és a méltányosság hitét alapozta meg bennem. [...]

Gyermekkoromból a protestáns szellem segítőkészségét, a fölvilágosítás ambícióját hoztam magammal. Ebben gyökerezik az, hogy az irodalom engem mindig is a művelődési összefüggéseiben érdekelt. S talán a (legalábbis látszólag) „túlzott magabiztosság” is, amit olykor a szememre vetettek, részben ide vezethető vissza. Meglehet, anélkül, hogy a tudatában lettem volna, legbelül a predesztináció elve működtetett engem. A falumbeliek fölényességre való hajlandósága ugyanis nem alaptalan, hiszen annak ellenére, hogy a kétszáz évvel ezelőtt Közép-Bácskában letelepedett őseinket, a még vagyontalan telepeseket a szabadságharc idején a svábok és a szerbek teljesen kifosztották, s hogy a két háború között nagy nyomás nehezedett rájuk, a bölcs Ágoston Sándor püspöknek köszönhetően a feketehegyieknek a második világháború idején még polgári iskolájuk (!) is volt, amelyet a szomszéd falvakból is látogattak a más vallású diákok. Szülőfalum, ahol ma már talán két és fél ezer magyar sem él, ma is a jugoszláviai protestánsok központja s nemzetközi ökumenikus jellegű rendezvények színhelye. S az utóbbi években a falu világi művelődési élete is föllendült. Hetente tartanak legkülönbébb előadásokat, s évente a tartományi szintű Podolszki József Irodalmi Emléknapot is megrendezik. (Ennek az ünnepnek a Szabad Líceum volt a kezdeményezője Szabadkán 1996-ban.) Nem tagadom: számomra az lesz igazán nagy nap, ha a tartományi előjáróink és Feketehegy politikai vezetői megembereklik magukat, és a magyar nyelvű oktatás magyar igazgatót kap, véget vetve a több évtizede tartó megaláztatásnak.

Akik a Tito-korszakban éltek, azoknak aligha lehet teljesen tiszta a lelkiismeretük. Nekem nagy mulasztásaim, tévedéseim nem lehettek. Már a helyzetem miatt sem, hisz a művelődési életben törvényen kívül voltam. Másoknál jobban kellett vigyáznom, hogy ne hibázzak. Aki ugyanis kockázat nélkül akár önmaga szemében, akár az újvidéki (ritkábban: a szabadkai) kultúrpolitikus-klikknél poénokat akart szerezni az elmúlt negyed évszázadban, netalán valamely értékelésben alaptalanul mellőzve, esetleg támadva érezte magát, esetleg bizonyítani akart a főnökeinek, vagy magasabb beosztásba akart jutni, az könnyen megtámadhatott. A személyeskedésen

túlemelkedő vita ritkán alakulhatott ki, mert többnyire nem azzal vitatkoztak, aki az írásaimban voltam, hanem akit beleláttni akartak vagy kényszerültek a szövegembe. A nálunk társadalmi-történelmi okokból túlfejlődött irigykedésre való hajlam is sokszor befolyásolta őket. Úgyhogy olykor éreztem: a doktorátusomból több károm van, mint hasznom, pedig a helyzetem miatt rosszul esett, amikor az utóbbi tíz évben, érveket nem találva a fejtegetett téziseim ellen, néhány ízben alattomosan a tudományos fokozatomat igyekeztek eltagadni. [...]

Jellemzően alig jutott eszébe valakinek, hogy fölvesse: mennyit nyerhetett volna kultúránk, ha az én autonóm emberre esküvő művelődési koncepcióm veszi kezelésbe a vajdasági magyar nyomorúságot. A determináltságok, a merev szükségszerűségek töltötték ki alibiként kádereink tudatát. Ha élesebb (becsületesebb) hangnemben akartam írni valamely vezető tekintélyünk művéről, leginkább az volt a szerkesztői ellenvetés, hogy az illető (nagyon) beteg. S én – mivel a szorongás mellett az együttérzés is mindig működött bennem – leginkább engedtem a félrevezetésnek. Pedig a halálos betegek továbbra is tették s még most is teszik a magukét. Engem pedig másik oldalról még inkább furdalt a lelkiismeret: ahelyett, hogy filantropikusan (gát-lásosan) engedtem a belém nevelteknek, sokszor keményebben kellett volna írnom. Mert én többnyire, ha egy ember egyetlen műve volt is írásom ürügye, a művelődésben tipikusnak tartott jelenségekre igyekeztem utalni. Vétkemnek azt tartom, hogy időnként – a még kegyetlenebb leszámolástól féltve – hallgattam. Ennek ellenére a jugoszláviai magyar kultúra dekadenciáját számos írásomban kimutattam, s emiatt már a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján defetistának tartottak. Az idő engem igazolt. [...]

„Agyonolvasottságom” következtében túlfejllett empátiám lehetetlenné teszi, hogy gyűlölködő legyek. Főleg a mai körülmények között nincs személyes okom, hogy bosszút álljak azokon, akik útját állták a szabad gondolatnak, az érdem szerinti érvényesülésnek. Könyvtárbeli művelődésszervező tevékenységem mellett *A magyar irodalom és kultúra eszmetörténete a Vajdaságban 1945-től napjainkig* címen terjedelmes monográfiát írok. Nagy-nagy tárgyilagosságigény-

nyel eddig szinte folyamatosan kendőzgetett beteg lényegünket igyekszem megközelíteni. A tanulság érdekében. A magyarországi, de titkon a szerb olvasó érdeklődésére is számítva.

A Városi Könyvtár vezetősége nem akadályozza a munkámat. Viszont nem is igen segítheti, mert a mind a mai napig hatékony belgrádi központ az ún. jugoszláv politika érvényesítésére kötelezi. Ez az, amellyel 1993-ban az igazgatói állásra való pályázásom során nem tudtam egyetérteni, s annak ellenére, hogy a pályázók között kimagaslott a képzettségem, mégsem engem nevezett ki a belgrádi minisztérium. A bemutatkozó beszélgetésen szembe kellett szegülnöm a nagyszerb politikával, amely az én fölfogásom szerint bürokratikus és fasisztoid, mivel ahelyett, hogy ténylegesen segítené a nemzeti kisebbségeket fönmaradásukban, lehetővé téve az anyanemzetükkel való minél szorosabb kapcsolatokat, módszeresen akadályozza azoknak a kialakulását. (Jellemző, hogy nekünk még a zentai könyvtárral való kapcsolatunk sem lehetett zökkenőmentes.) [...]

Az általam irányított Szabad Líceum-előadások – olykor Horváth Emma szavalócsoportjával (Csáth-kör) vagy másokkal közösen – a magyar értelmiség (könyvbemutatók, művelődési események, intézményátalakítási kérdések által való) szóhoz juttatásával az elmúlt évtizedek kommunista, majd nemzeti szocialista rombolásainak helyén próbálnak építeni valami életet serkentőt, tartós értékűt. A Városi Könyvtár viszont – az általa kötelezőnek tekintett belgrádi etnocid irányvonalat követve – akkor sem pénzelhette programjainkat, amikor még rendelkezett anyagi eszközökkel. Akkor anyagi támogatást a szabadkai városi önkormányzattól és az Illyés Alapítványtól kaptunk. Újabban csupán az utóbbtól és a VMMSZ által az NKÖM-től jutunk szerény pénzösszeghez. Az említett irodalmi és kultúrszociológiai projektumokat nem mindenki nézi jó szemmel a munkahelyemen. Önmagában az is sokat mond a helyzetről, hogy nekem a saját, otthonról hozott komputerem kell dolgoznom. Ebből kifolyólag, mivel eleve tisztában voltam vele, hogy milyen körülmények között adatott élnem és dolgoznom, nem ért nagy kár, amikor (Koštunica diadalmaszkodásának napjaiban) két flopilemezemet ismeretlen tettes – föltehetőleg a nagyszerb államvé-

delem magyarul is tudó embere – megsemmisítette. Ha többéves munkámat nem teheték is tönkre, annál többet ártottak önmaguknak. Így egyértelműen kiderült, hogyan viszonyul a balkáni állampolitika Szabadkán is a humanista, etikai alapozottság értékrendjében nemzetfölkötő, ám a nemzeti kultúrát a maga teljességében vállaló tudományos törekvéshez, amely a kabinetkerekten túllépve az élet minőségének javításához igyekszik hozzájárulni.

Ma azért jobb a pozícióm ahhoz képest, hogy néhány évvel ezelőtt az egyik belügyesünk – mivel cáfoltam a kijelentését, hogy a magyarok 1956-ban telepedtek le a Vajdaságban – rám akart támadni. Igaz, az ellentmondásomat a megértésemmel egészítettem ki, mondván, hogy a papagájok mindig ártatlanok. Ti. a magyarok vajdasági teljes gyökértelenségének teóriája a szélsőjobbboldali Šešelj nevéhez fűződik. Az is jólesik, hogy a kezdeti (1996–1998) huzavona után, amikor államvizsgát akartak a nyakamba varrni, miközben én csak arról voltam hajlandó tárgyalni, hogy nem leszek szigorú, ha jönni fognak hozzám vizsgázni a táj kultúrtörténetéből, – végre elismerik a doktorátusomat. Aki ugyanis ezzel az „első akadémiai” fokozattal rendelkezik, az mentesül az államvizsga kötelezettsége alól. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kívülről kapott anyagi támogatás mértéke szerint szerkesztett Szabad Líceum szerves tartozéka a könyvtár munkaprogramjának. Ez csupán tolerált tevékenység, miként a tanulmányírásom is. A régió művelődési érdeke ugyanis még nem kapott helyet a könyvtárszabályzatban. [...]

Valószínű, hogy a következőkben, különösen, ha egy új, teljesen nyitott hetilap indulna, a hozám hasonlóan gondolkodókkal előbbre vihetnénk kultúránk ügyét. Az eddigi tapasztalataim alapján ugyanis úgy vélem, hogy az eltorzult tudatú jugoszláviai magyarság vezető pártja, a VMSZ a csoportérdeke szerint továbbra is látzatokkal fogja elkápráztatni a választóit, és érdemben alig tesz majd valamit a tartományunkban élő magyarok anyagi, erkölcsi és szellemi romlásának megállításáért.

Ezt tudva is a magamét – az autonóm egyén, autonóm nemzet, autonóm kultúra fontosságát – kell hajtogatnom, amíg és ahol van erre lehetőségem.

Feketehegyi ima

Uram
gyeplőink kiszakadtak ujjaidból
elszabadult fogat az életünk

1.
e hangzavarban kuporogva
szólok
s talán hozzád

Uram

egeidben kutatnálak
de lényegünket napjaink pántolják
szavainkból is kihullottunk
rohannak utakon

madaraidat
nem látjuk nem érezzük
zöld fáidat
lehántolva fölaprózva beépítettük
mellünk krátereit
mezőidet fölperzselték
Földedet földdé tesszük

kihasadtunk egymásból
vaskartávolságnyira
mérföldeink idegenkedve csodálkoznak össze
pillanatonként indulunk önmagunk felé
pillanatonként veszítjük el magunkat
tenyeredből csorgó por vagyunk

s jajvörös fároszod nem bennünk ég
előttünk lebeg
a távolság mi vagyunk
szólnék
talán hozzád
e hangzavarban kuporogva

2.
a Golyót ujjad csúcsával indítottad el
azóta csak gyorsulás

s a csillagok lepattogtak rólunk
örvényünk leve sodor
távolságon kopik karmunk
síkos magunkba nem kapaszkodhatunk
fejeink megszorodtak
szemeink egymásba szúrva
lelkeink kockára aprózottak
lábaink óriás felületeken
szétnyílnak talpaink alatt

a Golyót ujjad csúcsával indítottad el
azóta csak gyorsulás

3.
csak távolodsz
sebességünkkel mértani arányban
kékséged mikor lebbented fel
hogyan évezredek nézésünk után
végre lássuk is egymást

az a fény az a fény
amelyet agyunk és kezünk sugároz
mind erősebben
a bordák ólomfalában
elnyelesek

csak távolodsz

4.
ha beinted a pőreség pillanatát
és leállunk
minden lélek csak egy kendőt lobogtat majd

5.
orgonáid messze hagytuk
orgonáid távol búgnak
híves patakod mellett
a szarvas elrohan

6.
városod mellünkre építettük
időd nyakunkra tekertük

Fotó a családi albumból

Vajda Gábor unokájával, Noával

* Vajda Gábor február 20-án lett volna 80 éves, születésének évfordulója alkalmából rá emlékezünk.